

НАСИЛЬСТВО ЩОДО ДІТЕЙ У ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: СУТНІСТЬ, ПРИЧИНИ ТА НАСЛІДКИ

Корогод С. В.

ВСТУП

Проблематика насильства та жорстокого поводження з дітьми у закладах освіти сьогодні є однією з найактуальніших у сфері захисту прав людини та соціальної політики держави. У світовій практиці вона розглядається як серйозний виклик не лише для системи освіти, а й для суспільства загалом, оскільки порушення прав дитини в освітньому середовищі має далекосяжні наслідки для її особистісного становлення, психоемоційного розвитку, здатності до соціальної інтеграції та формування довіри до державних і правових інституцій. Україна, яка нині перебуває в умовах воєнного стану, стикається з особливою складністю цієї проблеми: діти опиняються в ситуації багатовимірної вразливості, що зумовлюється як внутрішніми, так і зовнішніми чинниками.

Традиційно школа та інші освітні заклади виконують не лише навчальну, а й виховну, соціалізуючу функцію. Вони покликані бути простором безпеки, довіри та підтримки, де дитина розвивається інтелектуально й морально, вчиться поважати права інших і усвідомлювати власні. Проте реальність свідчить, що саме освітнє середовище нерідко перетворюється на арену конфліктів, агресії та насильства, де учні можуть стати як жертвами, так і кривдниками, а іноді – й пасивними свідками приниження та жорстокості. У цих умовах виникає небезпека деформації особистісних цінностей і норм поведінки, що здатна негативно позначитися на подальшому життєвому шляху дитини.

Особливої гостроти ця проблема набуває в період війни. Воєнні дії, масове переміщення населення, руйнування усталених соціальних зв'язків, втрата батьків чи близьких, психологічні травми та економічні труднощі – усе це суттєво підвищує ризики насильства в освітньому середовищі.

З одного боку, зростає агресивність і напруженість у дитячих колективах, з іншого – ресурси системи освіти обмежені, що ускладнює ефективне реагування на виклики. Додатковим фактором небезпеки стає зниження контролю з боку дорослих у кризових умовах, а також нові

простори взаємодії (укриття, підвали, онлайн-середовище), де поширюються як традиційні, так і новітні форми насильства, включаючи кібербулінг.

У науковому та правовому дискурсі для опису цих явищ використовуються такі категорії, як «насильство», «жорстоке поводження», «булінг» і «мобінг». Попри відмінності у змістовному наповненні, їх об'єднує спільна ознака - порушення прав дитини та заподіяння шкоди її фізичному чи психічному здоров'ю, честі та гідності. Водночас відмінності між ними вимагають ретельного аналізу, адже кожна форма насильства має специфічні причини, механізми прояву й наслідки, а отже – потребує особливих заходів протидії.

Актуальність дослідження цієї проблеми зумовлюється кількома обставинами. По-перше, на законодавчому рівні Україна визначила забезпечення безпечного освітнього середовища одним із пріоритетних напрямів державної політики. Це відображено в Конституції України, законах «Про охорону дитинства», «Про освіту», «Про запобігання та протидію домашньому насильству», а також у спеціальних актах, що регулюють протидію булінгу. По-друге, міжнародні стандарти, закріплені в Конвенції ООН про права дитини та рекомендаціях Ради Європи, зобов'язують державу забезпечувати ефективні механізми захисту дітей. По-третє, в умовах воєнного стану саме школи часто залишаються єдиними соціальними інституціями, які забезпечують дитині відчуття стабільності, що робить їхню роль у протидії насильству ще більш ваговою.

1. Жорстоке поводження і насильство та його форми у закладах освіти як соціально-правова проблема сучасного суспільства

Насильство щодо дітей у закладах освіти є однією з найгостріших проблем сучасного суспільства, яка поєднує у собі соціальні, психологічні та правові аспекти. Воно завжди становило загрозу для нормального розвитку дитини, проте в умовах воєнного стану ця проблема набула нових масштабів, форм та проявів. Заклади освіти, які за своєю суттю мають бути простором безпеки, розвитку й соціалізації, нерідко перетворюються на середовище, де діти стикаються з фізичним, психологічним, економічним чи кібернасильством. Це свідчить про необхідність комплексного осмислення природи цього явища, аналізу його причин та визначення ефективних механізмів протидії.

У «Юридичній енциклопедії» під насильством розуміють навмисний фізичний або психологічний вплив однієї особи на іншу всупереч її волі, який заподіює шкоду фізичного, морального чи матеріального характеру

або містить загрозу такої шкоди, якщо це здійснюється зі злочинною метою. Такий вплив виявляється у формі певних умисних дій¹.

На думку С.О. Гарькавця, насильство можна розглядати як дію або бездіяльність однієї особи щодо іншої, яка завдає шкоди її фізичному чи психічному здоров'ю, принижує гідність та честь. Це може проявлятися у використанні сили або психологічного тиску шляхом погроз і найчастіше спрямовується проти тих, хто є слабшим чи не здатен захиститися. Прийнято виокремлювати такі його різновиди: фізичне насильство, що охоплює побиття, нанесення тілесних ушкоджень, примусову ізоляцію та інші силові дії; психологічне насильство, яке включає погрози, образливі висловлювання, приниження, моральний тиск; економічне насильство, що виражається у позбавленні майна або його привласненні шляхом крадіжок, шахрайських дій тощо².

Насильство щодо дітей охоплює фізичні, психологічні та сексуальні посягання, а також відсутність належного виховання й піклування з боку батьків, опікунів чи інших осіб, відповідальних за догляд. Воно може проявлятися у різних формах – від прямих насильницьких дій і нехтування базовими потребами дитини до зловживань чи небажання дорослих забезпечувати належний догляд, що створює реальну або потенційну небезпеку для її розвитку. Подібні прояви трапляються як у сімейному колі та місці проживання, так і на вулиці чи в організаціях, включно зі школами та громадами, з якими дитина перебуває у взаємодії³.

Під насильством у закладі освіти розуміють як спонтанні, так і навмисні дії, що відбуваються безпосередньо на території закладу, у його приміщеннях, під час навчальних занять чи перерв, дорогою до школи чи додому, а також у межах заходів, які організовує навчальний заклад поза його межами. У ролі суб'єктів і жертв такого насильства можуть виступати педагоги, інші працівники школи, учні та їхні батьки⁴.

У науковій та правозастосовній практиці поряд із категорією «насильство» нерідко використовується термін «жорстоке поводження». Попри тісний взаємозв'язок цих понять як соціальних феноменів, їх не

¹ Міжнародна поліцейська енциклопедія : в 10-ти томах / відп. ред. Ю.І. Римаренко та ін. Київ : Видавничий дім «Ін Юре», 2003. Т. 2. С. 1224.

² Юридична психологія : словник-довідник / С.О. Гарькавець. Северодонецьк : вид-во СНУ ім. В. Даля, 2021. 152 с

³ Учасники проєктів Вікімедіа. Насильство проти дітей – Вікіпедія. Вікіпедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Насильство_проти_дітей (дата звернення: 20.09.2025).

⁴ Попередження насильства в закладах освіти: методичний посібник для педагогічних працівників. Видання друге, доповнене та оновлене. Київ : Благодійний фонд «Здоров'я жінки і планування сім'ї», 2020. 104 с.

можна вважати тотожними. Жорстоке поводження трактується більш вузько та характеризується особливою жорсткістю дій.

На нормативному рівні визначення «жорстокого поводження з дитиною» закріплене у ст. 1 Закону України «Про охорону дитинства». Відповідно до цього акта, жорстоке поводження охоплює будь-які прояви фізичного, психологічного, сексуального чи економічного насильства, включно з домашнім насильством, насильством за ознакою статі, булінгом (цькуванням) та мобінгом.

Крім того, до цього поняття відносяться незаконні дії, пов'язані з дитиною, зокрема вербування, переміщення, приховування, передача чи отримання з метою експлуатації, що здійснюються через обман, шантаж або використання вразливого становища дитини⁵.

Беручи до уваги викладене, слід зазначити, що жорстоке поводження з дитиною може мати різні форми прояву – від одноразового випадку до систематичного чи тривалого впливу. Такі дії спостерігаються не лише у взаєминах між самими учнями, а й у поведінці дорослих – батьків, педагогів, вихователів, які з різних причин можуть ставати джерелом насильницьких практик. Подібне ставлення нерідко призводить до тяжких наслідків: від психологічних травм і стійких емоційних розладів до трагічних випадків самогубства дитини. Відмінність між категоріями «насильство» і «жорстоке поводження» полягає у їхньому змістовному наповненні: насильство є ширшим поняттям, тоді як жорстоке поводження розглядається як одна з найнебезпечніших його форм, що характеризується особливою інтенсивністю впливу на жертву та часто має пролонгований характер. Особливої гостроти ця проблема набуває в умовах воєнного стану. Зростання соціальної напруженості, поширення агресивних моделей поведінки, руйнування звичних механізмів соціального захисту дітей сприяють збільшенню випадків жорстокого ставлення. Вимушене переселення сімей, наявність воєнних травм, брак фінансових і людських ресурсів у школах створюють додаткові умови для виникнення конфліктів як серед самих учнів, так і у стосунках між дітьми та педагогами. Для протидії цим явищам необхідно впроваджувати комплексні заходи, що включають створення системи психологічної допомоги дітям, професійну підготовку педагогічних кадрів до роботи в кризових ситуаціях, а також забезпечення ефективних та незалежних каналів повідомлення про факти насильства. Важливою складовою є й міжнародна співпраця, завдяки якій можна отримати гуманітарну, юридичну та фінансову підтримку з боку партнерських організацій та держав. Водночас формування в освітньому середовищі

⁵ Про охорону дитинства : Закон України від 26.04.2001 № 2402-III : станом на 6 лип. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text> (дата звернення: 20.09.2025).

культури ненасильницької взаємодії, заснованої на повазі до гідності дитини, взаємопідтримці та толерантності, сприятиме зменшенню рівня жорстокого поводження⁶.

У процесі дослідження проблематики насильства в освітньому середовищі важливо звернути увагу на явище булінгу (цькування). У ст. 1 Закону України «Про охорону дитинства» булінг визначається як умисні дії чи бездіяльність психологічного, фізичного, економічного або сексуального характеру, у тому числі з використанням електронних комунікацій, що здійснюються систематично між учасниками одного колективу і призводять до порушення прав та інтересів постраждалої особи, а також перешкоджають виконанню нею законодавчо визначених обов'язків.

У класичному розумінні, яке запропонував Д. Ольвеус, булінг – це повторювана агресивна поведінка, спрямована на заподіяння шкоди іншій людині в умовах нерівності сил. Учений підкреслював, що такий тиск може мати фізичний, словесний або психологічний характер⁷. Інші дослідники характеризують булінг як хуліганські прояви, що виражаються в агресивній поведінці, приниженні слабших, нанесенні фізичної чи моральної шкоди. Вчені акцентують, що ключовими ознаками цього явища є його свідомий і систематичний характер, наявність дисбалансу сил між кривдником та жертвою, а також спрямованість на утвердження влади й домінування над іншими⁸.

Поряд із булінгом, у сучасних школах актуалізується і поняття мобінгу. Хоча законодавче його визначення подане у ст. 2-2 Кодексу законів про працю України і стосується переважно трудових колективів, цей феномен має аналогії і в учнівському середовищі⁹.

Мобінг розуміється як тривалі, систематичні дії або бездіяльність, що мають на меті приниження честі й гідності особи, її соціальної чи професійної репутації, створення атмосфери ворожості й напруженості, зокрема з використанням засобів електронної комунікації⁹. Термін походить від англійського «to mob» – «нападати гуртом», і вперше був

⁶ Корогод С. В. Проблема насильства щодо дітей у закладах освіти в умовах воєнного стану: аналіз форм і стратегій протидії. *Українська поліцейстика: теорія, законодавство, практика*. 2025. Вип.1. С.116-122. DOI: <https://doi.org/10.32782/2709-9261-2025-1-13-20>

⁷ Olweus, D. *Bullying at School: What We Know and What We Can Do*. (1993); Blackwell Publishing, 144 p. DOI: <https://doi.org/10.1002/pits.10114>

⁸ Бриндіков Ю. Соціально-педагогічна профілактика булінгу в підлітковому середовищі. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2021. Вип. 40 Т. 1. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4863/40-1-35>

⁹ Кодекс законів про працю України : Кодекс України від 10.12.1971 № 322-VIII : станом на 12 верес. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> (дата звернення: 20.09.2025).

використаний у 1958 р. К. Лоренцом у дослідженнях поведінки тварин, коли описував колективні напади на хижака¹⁰.

В умовах воєнного стану масштаби булінгу та мобінгу значно зростають. Діти стикаються з високим рівнем стресу, соціальною дезінтеграцією, втратою близьких, вимушеним переселенням, що створює додаткове підґрунтя для конфліктів і систематичного цькування. Особливу небезпеку становить групова агресія, яка часто використовується як спосіб самоствердження у нестабільних умовах і при дефіциті ресурсів.

З урахуванням проведеного аналізу можна зробити висновок, що насильство, булінг, мобінг і жорстоке поводження мають спільні риси: повторюваність дій, дисбаланс сил між агресором і жертвою, порушення прав дитини та тривалий травматичний вплив. Усі ці форми негативної поведінки формують у дитини відчуття беззахисності, знижують самооцінку та підвищують емоційну вразливість. Водночас між ними існують і відмінності: булінг – це переважно агресія з боку дітей у межах колективу, жорстоке поводження здебільшого притаманне дорослим, відповідальним за дитину, насильство виступає найширшим поняттям, а мобінг є специфічною груповою формою переслідування.

Заклади освіти в умовах воєнного стану мають посилену відповідальність за протидію цим явищам. До їхніх функцій належать: проведення виховної та інформаційно-просвітницької роботи з учасниками освітнього процесу, своєчасне повідомлення органів Національної поліції та служб у справах дітей про факти домашнього чи шкільного насильства, організація діяльності психологів і соціальних педагогів для роботи з постраждалими дітьми, а також інформування спеціалізованих кол-центрів щодо виявлених випадків порушення прав дитини¹¹.

2. Комплекс причин і чинників, що зумовлюють насильство в освітньому середовищі

Розглядаючи сутність і різновиди насильства та жорстокого поводження з дітьми в освітньому середовищі, а також наслідки, яких вони завдають, цілком очевидним постає питання причин цього явища. Адже будь-яка форма насильства не виникає спонтанно: вона є результатом сукупності умов, які створюють підґрунтя для агресивної

¹⁰ Корабельова О.О. Характеристика стану дослідженості мобінгу як соціально-педагогічної проблеми. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*: Збірник наукових праць. Кам'янець-Подільський : ПП Зволейко Д.Г., 2012. Вип. 16. Книга 2. С. 169-177 с.

¹¹ Причини та наслідки вчинення насильства по відношенню до дітей / Кол.авторів : В.П Савенко та ін. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2023. 94 с.

поведінки та порушення прав дитини. Усвідомлення цих причин є необхідним для формування дієвої стратегії запобігання та протидії, адже лише глибоке розуміння джерел проблеми дозволяє запропонувати ефективні механізми її подолання. Важливо також наголосити, що чинники насильства мають комплексний характер і взаємодіють між собою, підсилюючи негативний вплив. Особливо це відчутно в умовах воєнного стану, коли звичні соціальні та виховні механізми зазнають руйнування, а діти опиняються в ситуації нестабільності та невизначеності. Саме тому подальший аналіз доцільно зосередити на виявленні та систематизації основних причин насильства, серед яких можна виділити особистісні, сімейні, соціальні та ситуативні чинники.

Особистісні чинники можна визначити як сукупність індивідуальних фізичних, психологічних та соціально-поведінкових особливостей дитини, які можуть впливати на її становище в колективі¹². Саме такі характеристики – зовнішність, рівень інтелектуального та психоемоційного розвитку, стан здоров'я, національна приналежність, мовні особливості тощо – нерідко стають підґрунтям для негативного ставлення з боку оточення. У будь-якому колективі «інакшість» чи відхилення від умовно прийнятих норм може сприйматися як причина для висміювання, дискримінації або цькування.

Воєнні дії суттєво підсилюють ризики, пов'язані з особистісними чинниками. Діти, які втратили близьких, пережили евакуацію чи бойові дії, отримали фізичні або психологічні травми, стають особливо вразливими до проявів насильства як з боку однолітків, так і дорослих. Травматичний досвід здатний провокувати як агресивні, так і замкнені реакції, що підвищує ймовірність конфліктів у школі. Зокрема, у дітей з посттравматичним стресовим розладом (ПТСР) часто спостерігається імпульсивна агресія, труднощі з концентрацією уваги та самоконтролем, що стає підґрунтям як для виникнення конфліктів, так і для ризику стати жертвою насильства¹³.

Окрему проблему становить соціальна дезадаптація дітей-переселенців. Вимушене переміщення сприяє конфліктам між місцевими школярами та дітьми з інших регіонів. Відмінності у звичках, мовленні, культурних особливостях чи регіональній ідентичності можуть провокувати дискримінацію та цькування. Учні з родин

¹² Запобігання та протидія проявам насильства: діяльність закладів освіти. Навчально-методичний посібник / Андрєєнкова В.Л., Байдик В.В., Войцях Т.В., Калашник О.А. та ін. К.: ФОП Нічого С.О. 2020. 196 с.

¹³ Корогод С. В. Причини насильства у закладах освіти: як війна змінює дитячу поведінку. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. Вип. 2. С.832-837. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.02.122>

військовослужбовців чи з окупованих територій також часто стикаються з упередженим ставленням з боку як учителів, так і однолітків.

Для багатьох дітей булінг стає засобом завоювання авторитету серед ровесників. Бажання привернути увагу, утвердитися у статусі лідера, підкорити інших своїй волі чи витіснити когось із колективу підштовхує їх до агресивних дій. Додатковими факторами ризику можуть виступати заздрість до успіхів чи матеріального становища однолітків, наявність модних гаджетів чи одягу, що провокує агресію у менш забезпечених дітей. Матеріальні труднощі, зниження рівня життя через війну та економічну нестабільність нерідко стають підґрунтям для соціального поділу та приниження у школах.

Не менш небезпечними є низька успішність у навчанні та невдоволення власною зовнішністю. Якщо для хлопців оцінки мають менше значення, то для дівчат вони частіше стають підставою для заниженої самооцінки й водночас приводом для цькування з боку однолітків. Додатково ризики зростають, коли дитина залишається без належної опіки дорослих: у таких випадках можливе раннє вживання алкоголю чи наркотиків, що спричиняє зміни у функціонуванні мозку, послаблює здатність контролювати емоції та адекватно вирішувати проблеми. Мішенями для булінгу часто стають діти з очевидними фізичними чи психічними особливостями: замкнуті або надто настирливі, з низькими соціальними навичками, хронічними хворобами, труднощами у навчанні. В умовах воєнного стану особливо уразливими є ті, хто пережив втрату рідних або має військових у родині, адже через упередження вони можуть піддаватися дискримінації. Діти, які через постійні переїзди змінюють школи, часто стикаються з проблемами адаптації у нових колективах, що підвищує ймовірність їх цькування.

Ще одним із визначальних факторів, що впливають на формування насильницької поведінки серед дітей та підлітків, є умови виховання в родині. Досвід сімейних взаємин закладає основи світогляду дитини, її уявлення про прийнятні чи неприйнятні моделі поведінки. Брак емоційної близькості з батьками, надмірна жорсткість контролю або, навпаки, повна байдужість до потреб дитини створюють сприятливе середовище для розвитку девіантних реакцій. Там, де фізичні покарання чи психологічний тиск є нормою, діти засвоюють насильство як природний спосіб вирішення конфліктів.

Це призводить до відтворення «ланцюга насильства», коли агресивні моделі переносяться у шкільне середовище, а згодом – у власні родини вже дорослих дітей. Великий вплив мають дисфункціональні сім'ї, у яких поширені гендерні стереотипи, авторитарні методи виховання або відсутність уваги до емоційних потреб дитини. У воєнних умовах ці проблеми поглиблюються через психологічні труднощі батьків.

Депресія, емоційне вигорання, посттравматичний стресовий розлад (ПТСР) у дорослих часто призводять до втрати контролю за вихованням дітей. Одні батьки стають надмірно суворими, намагаючись компенсувати власне відчуття небезпеки, інші – навпаки, втрачають авторитет через неможливість задовольнити базові потреби родини. Діти, які зростають у таких умовах, можуть проявляти агресію в школі або мати суттєві труднощі в комунікації з ровесниками.

Особливо негативним чинником є домашнє насильство. Дитина, яка стає свідком або жертвою агресії в сім'ї, зазнає не лише глибокої психологічної травми, а й засвоює насильницькі стратегії поведінки як прийнятні. Це часто призводить до того, що школярі відтворюють подібні дії у відносинах з однолітками. Якщо ж випадки агресії в шкільному середовищі залишаються без належного реагування дорослих, вони швидко закріплюються і стають основою для колективного цькування. Не менш важливим є вплив соціально-економічного становища родини. Неповні сім'ї, низький рівень матеріального достатку, залежності батьків від алкоголю чи наркотиків значно підвищують імовірність формування проблемної поведінки у дітей. Брак стабільності й відчуття безпеки створює ґрунт для агресивності, тривожності або замкненості.

Війна посилює кризові явища в родинах: вимушене переселення, втрата одного чи обох батьків, економічна нестабільність та тривале розлучення з рідними суттєво змінюють дитяче середовище. Діти, які зазнали обстрілів чи стали свідками руйнувань, часто демонструють підвищену дратівливість, тривожність або схильність до агресії. Для багатьох із них насильницька поведінка стає своєрідною психологічною компенсацією та способом адаптації до стресових обставин.

Окремої уваги заслуговує трансформація гендерних ролей у сім'ях. Унаслідок мобілізації чоловіків саме матері часто змушені брати на себе подвійне навантаження – виховання дітей і матеріальне забезпечення родини. Це сприяє емоційному вигоранню та зменшенню уваги до внутрішніх проблем дитини, що може призвести до девіантних проявів у її поведінці.

Важливим фактором є і міжпоколінний вплив. Батьки, які в дитинстві самі були учасниками булінгу (як агресори або як жертви), частіше передають подібні моделі своїм дітям. У сім'ях, де бракує позитивних прикладів комунікації, дитині складніше навчитися вирішувати конфлікти мирним шляхом, що ускладнює її соціальну адаптацію.

Роль освітнього середовища є визначальною у формуванні безпечного простору для дітей, адже саме воно здатне або сприяти запобіганню насильству, або, навпаки, створювати умови для його поширення. Одним із ключових чинників вчинення насильства щодо

дітей у закладах освіти є недостатня увага до цієї проблеми з боку адміністрації та педагогів. Нерідко факти булінгу замовчуються, применшуються або ігноруються, що призводить до безкарності кривдників та підкріплює їхню негативну поведінку. Педагоги здебільшого реагують лише на ті випадки, які вже набули відкритої форми, тоді як приховані прояви насильства залишаються поза увагою. Така байдужість посилює цикли агресії й формує атмосферу толерантності до насильства¹⁴.

Важливою проблемою є також відсутність цілісної системи запобігання булінгу в освітніх закладах. Недостатня розробка політик, механізмів виявлення та алгоритмів реагування на випадки насильства ускладнює створення безпечного середовища. Значна частина педагогів не має достатніх знань та практичних навичок у сфері протидії булінгу, що суттєво знижує ефективність їхньої роботи.

Соціально-психологічний клімат у навчальному закладі також суттєво впливає на поширення насильства. Негативна атмосфера, викликана стресовими ситуаціями, конфліктами між учнями та вчителями, жорстким регламентом навчального процесу, формує ґрунт для агресивної поведінки. Байдужість до потреб дітей, використання авторитарного стилю навчання, заниження оцінок як форми покарання, дискримінаційні зауваження та навіть фізичні покарання підривають довіру учнів до педагогів і провокують конфлікти. Окремим чинником є закріплення гендерних стереотипів через статево-рольовий підхід у навчанні, що також може сприяти дискримінації й насильницькій поведінці. Педагогічні чинники також мають суттєве значення. Нездатність педагогів встановлювати демократичні стосунки з учнями, відсутність навичок конструктивного діалогу та вирішення конфліктів, низький рівень професійної етики створюють додаткові передумови для поширення насильства. Використання командного стилю роботи підсилює авторитарність, не враховує індивідуальних потреб учнів і знижує рівень довіри до педагогів. Суттєвою проблемою стає також професійне вигорання вчителів, що знижує їхню здатність адекватно реагувати на конфлікти й ефективно протидіяти булінгу.

Ситуація ускладнюється в умовах воєнного стану. Постійні обстріли, евакуація, перехід на дистанційне навчання призводять до соціальної ізоляції дітей і зростання рівня конфліктності. Брак психосоціальної підтримки поглиблює тривожність та знижує адаптивність школярів. Відсутність стабільного соціального середовища та обмежені

¹⁴ Насильство в школі: аналіз проблеми та допомога, якої потребують діти та вчителі у її розв'язанні/ Дубровська Є., Ясеновська М., Алексєєнко М. Київ: ВГО «Жіночий консорціум України», 2009. 34 с.

можливості для позашкільної активності сприяють виникненню агресивної поведінки.

Педагоги, які працюють у стресових умовах війни та несуть підвищену відповідальність, швидше стикаються з професійним вигоранням, що негативно позначається на їхній роботі та рівні безпеки в освітньому середовищі. Ситуативні чинники також мають суттєве значення у формуванні поведінки учнів та можуть як сприяти вчиненню насильства, так і стримувати його. В умовах воєнного стану ризики, пов'язані з такими чинниками, значно посилюються. Військові дії змінюють соціальне середовище, обмежують ресурси закладів освіти та ускладнюють здійснення належного нагляду. Часті повітряні тривоги, нестача кваліфікованого персоналу, перевантаженість педагогів призводять до того, що контроль за поведінкою учнів стає менш ефективним. Традиційні зони ризику – коридори, туалети, ігрові майданчики, роздягальні – у воєнних умовах доповнюються укриттями та підвальними приміщеннями, де діти перебувають під час тривоги. Обмежений простір і відсутність постійного нагляду створюють сприятливе середовище для агресивних проявів. Найбільш небезпечними залишаються перерви між уроками, початок та завершення навчального дня, коли контроль дорослих є послабленим.

Соціальні чинники також здійснюють вагомий вплив на поширення насильства в закладах освіти. До них належать стереотипи, культурні норми, економічна нерівність, а також вплив медіа та інформаційних технологій. Одним із найпоширеніших чинників є гендерні стереотипи, що закріплюють ідеї про домінування чоловіків над жінками та зумовлюють як фізичне, так і психологічне насильство. Хлопці, які не відповідають традиційним уявленням про мужність, та дівчата, чия поведінка виходить за межі усталених норм, нерідко стають жертвами цькування. Значним фактором ризику виступає й сексуальна орієнтація: ЛГБТ-учні часто зазнають систематичних знущань, що супроводжується ізоляцією та психологічним тиском.

Значний вплив має інформаційне середовище. Популяризація агресивних моделей поведінки у медіа, кіно та відеоіграх формує у дітей сприйняття насильства як норми. Особливу небезпеку становить кібербулінг, який активно поширюється через соціальні мережі. У воєнний період він набуває нових форм, зокрема пов'язаних із поширенням дезінформації, дискримінацією за етнічною належністю чи соціальним статусом. Постійне висвітлення воєнних подій у медіа підвищує рівень тривожності дітей і часто провокує агресивну поведінку як реакцію на стрес.

3. Запобігання та протидія насильству щодо дітей у закладах освіти

Аналізуючи сутність насильства та причини його поширення, особливу увагу слід приділити питанням запобігання та протидії цьому явищу в закладах освіти. Адже саме ефективна система превенції здатна мінімізувати негативні наслідки для дітей і створити безпечне середовище, що сприяє розвитку та соціалізації. У сучасних умовах воєнного стану завдання захисту дітей від насильства набуває ще більшої актуальності, оскільки освітні заклади часто залишаються єдиними стабільними інституціями, здатними забезпечити підтримку дитині.

Правовий фундамент системи запобігання закладений у Конституції України, яка гарантує кожній дитині право на життя, здоров'я, гідність і захист від будь-яких форм жорстокого поводження¹⁵. Ці положення конкретизуються в законах України «Про охорону дитинства», «Про освіту», «Про запобігання та протидію домашньому насильству», а також у спеціальних нормативних актах, що регулюють питання булінгу та мобінгу. Водночас законодавство спирається на міжнародні стандарти, зокрема на Конвенцію ООН про права дитини, Європейську конвенцію з прав людини та рекомендації Ради Європи й ЮНЕСКО, які зобов'язують держави-учасниці створювати для дітей безпечні умови життя та навчання. Ця нормативна база не лише визначає понятійний апарат, а й встановлює обов'язки держави та закладів освіти у сфері запобігання насильству.

Одним із ключових напрямів є створення ефективних механізмів виявлення випадків насильства. Для цього в закладах освіти повинні діяти чіткі алгоритми реагування на повідомлення про булінг, мобінг чи інші форми жорстокого поводження. Участь у цій системі мають брати адміністрація школи, педагогічний колектив, практичні психологи та соціальні педагоги, які зобов'язані інформувати відповідні служби у справах дітей і підрозділи Національної поліції. Окремого значення набуває створення незалежних і безпечних каналів для повідомлення про факти насильства— це можуть бути гарячі лінії, онлайн-платформи, анонімні скриньки довіри. Лише за умови гарантування анонімності можна подолати страх дітей перед можливими переслідуваннями чи помстою.

Не менш значущою складовою є просвітницька та виховна діяльність, що спрямована на формування у дітей і дорослих культури ненасильницької комунікації. Важливою практикою є регулярне проведення інтерактивних занять, тренінгів, рольових ігор, лекцій,

¹⁵ Конституція України : від 28.06.1996 № 254к/96-ВР : станом на 1 січ. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr#Text> (дата звернення: 20.09.2025).

спрямованих на розвиток емпатії, толерантності та навичок конструктивного вирішення конфліктів. Педагоги повинні проходити спеціальну підготовку, яка забезпечує їх здатність вчасно розпізнавати приховані форми насильства, ефективно втручатися у конфліктні ситуації та використовувати методи медіації. Підготовка вчителя до роботи з проявами агресії має бути не факультативним, а обов'язковим елементом його професійної компетентності.

Особливу роль у системі запобігання відіграє психологічна підтримка. Практичні психологи в закладах освіти мають не лише здійснювати діагностику емоційного стану учнів, а й розробляти програми психологічної корекції для окремих дітей чи груп. Особлива увага має приділятися тим, хто зазнав втрат, вимушеної міграції, травм унаслідок воєнних дій або страждає від посттравматичного стресового розладу. У таких дітей спостерігається підвищений рівень тривожності, агресивність чи замкненість, що вимагає цілеспрямованої корекційної роботи. Важливим інструментом є створення груп психологічної підтримки, робота шкільних консультативних центрів, а також залучення фахівців з кризової психології¹⁶.

Необхідно підкреслити значення участі батьків у протидії насильству. Саме вони є першими вихователями, і від якості їхньої взаємодії з дитиною залежить, наскільки дитина буде готовою до здорової соціалізації. Для цього в закладах освіти мають проводитися регулярні батьківські збори з акцентом на виховання без насильства, спеціальні семінари та тренінги з розвитку батьківської компетентності. Батьки повинні бути ознайомлені з алгоритмами дій у випадках булінгу, мати можливість отримати консультації соціальних педагогів і психологів. Спільна діяльність сім'ї та школи забезпечує найбільш стійкий превентивний ефект.

Окремої уваги заслуговують особливості запобігання насильству в умовах воєнного стану. У цей період заклади освіти стають не лише місцем навчання, а й простором психологічної та соціальної стабільності для дітей. Проте воєнні умови суттєво обмежують ресурси шкіл, знижують ефективність контролю за поведінкою учнів, створюють нові ризикові зони – укриття, підвали, евакуаційні пункти. Тому адміністрації закладів освіти мають розробляти кризові плани реагування, створювати безпечні простори для дітей, організовувати підтримку переселенців і дітей, які пережили втрати. Важливою складовою є налагодження

¹⁶ Пристемський О.С. Запобігання та протидія булінгу в закладі освіти. *Формування іміджу закладу освіти на основі сучасних комунікаційних технологій* : матеріали всеукраїнського науково педагогічного підвищення кваліфікації з економічних наук, 27 березня – 7 травня 2023 р. – Львів-Торунь : Ліга-Прес. 2023. С.166-168. URL: <https://dspace.ksaeu.kherson.ua/handle/123456789/8384>

співпраці з міжнародними гуманітарними організаціями, які можуть надавати як матеріальну, так і психологічну допомогу.

Ефективне запобігання та протидія насильству в освітньому середовищі можливе лише за умови поєднання правових механізмів, інституційних заходів, професійної педагогічної підготовки, психологічної підтримки та активної участі батьківської спільноти. Водночас у кризових умовах війни необхідним є додатковий акцент на міжнародній співпраці та гуманітарній допомозі, що дозволить створити адаптивну систему захисту прав дітей. Тільки комплексний і системний підхід здатний забезпечити формування безпечного освітнього простору, вільного від насильства, де кожна дитина матиме можливість для розвитку, самореалізації та гідного майбутнього.

ВИСНОВКИ

Насильство та жорстоке поводження з дітьми у закладах освіти є багатовимірною соціально-правовою проблемою, що поєднує психологічні, соціальні та правові аспекти. Воно становить серйозну загрозу для нормального розвитку дитини, її психологічного і фізичного здоров'я, гідності та соціальної адаптації. У сучасних умовах воєнного стану проблема набуває особливої гостроти, оскільки зростають ризики психологічних травм, соціальної дезінтеграції та конфліктності серед учнів.

Визначено, що насильство у закладах освіти проявляється у різних формах: фізичне, психологічне, економічне, а також через булінг і мобінг. При цьому жорстоке поводження є однією з найнебезпечніших форм насильства, що характеризується особливою інтенсивністю дій та тривалим травматичним впливом на дитину. Булінг і мобінг, у свою чергу, часто мають груповий характер і спираються на дисбаланс сил між агресором і жертвою. Незважаючи на спільні риси цих явищ, між ними існують важливі відмінності, які слід враховувати при розробці превентивних заходів.

Проведений аналіз причин насильства показав їх комплексний характер: особистісні, сімейні, соціальні та ситуативні фактори взаємодіють між собою, підсилюючи ризики агресивної поведінки. Особливо негативно впливають воєнні умови: постійний стрес, втрати близьких, вимушене переселення, економічна нестабільність, руйнування соціальних механізмів підтримки дітей. Важливе значення має і вплив сім'ї: дисфункціональні родини, жорсткі або байдужі методи виховання, домашнє насильство формують у дітей моделі поведінки, що відтворюють насильство у шкільному середовищі.

Особливу роль відіграє освітнє середовище. Недостатній контроль за поведінкою учнів, низька професійна підготовка педагогів до роботи в

кризових умовах, відсутність системи запобігання булінгу та мобінгу створюють сприятливе середовище для проявів насильства. В умовах війни ці ризики посилюються через перевантаженість педагогів, брак психосоціальної підтримки та обмежені ресурси закладів освіти.

Для ефективного запобігання та протидії насильству необхідно впроваджувати комплексні заходи. До них належать створення безпечних каналів повідомлення про насильство, підготовка педагогічних кадрів до роботи з агресивною поведінкою, психологічна підтримка дітей, виховна та просвітницька робота, формування культури ненасильницької взаємодії. Особливу увагу слід приділяти дітям, які пережили втрати або стресові події, а також сім'ям, які перебувають у кризових умовах.

Таким чином, формування безпечного освітнього середовища в умовах воєнного стану потребує інтегрованого підходу, що поєднує правові, соціальні, психологічні та педагогічні механізми. Тільки системна робота на рівні держави, закладів освіти та сімей здатна зменшити рівень насильства, булінгу та жорстокого поводження з дітьми, забезпечити їхній гармонійний розвиток, соціалізацію та психологічну стійкість у складних умовах сучасності.

АНОТАЦІЯ

У статті досліджується проблема насильства та жорстокого поводження з дітьми в закладах освіти як складова соціально-правової проблеми сучасного суспільства, яка включає соціальні, психологічні та правові аспекти. Розкрито поняття насильства, жорстокого поводження, булінгу та мобінгу, визначено їхні види, форми прояву, характерні риси та відмінності, що дозволяє чітко класифікувати прояви агресивної поведінки серед учнів та персоналу освітніх установ. Проведено аналіз факторів, що сприяють виникненню насильницької поведінки, включно з індивідуально-психологічними особливостями дітей, сімейними умовами виховання, соціально-економічним середовищем, а також впливом кризових обставин, зокрема воєнного стану, на формування психологічної стійкості та поведінкових моделей учнів. Окрему увагу приділено правовим аспектам захисту дітей у навчальних закладах, включаючи норми законодавства, механізми реагування на випадки насильства, а також роль освітніх та правоохоронних органів у запобіганні та усуненні таких проявів. Аналізуються сучасні підходи до профілактики та подолання насильства, серед яких організаційні та педагогічні заходи, психолого-педагогічна підтримка дітей, професійна підготовка педагогічного персоналу, впровадження програм формування культури ненасильницької взаємодії та забезпечення безпечного освітнього середовища. Висвітлено також актуальні

проблеми, що виникають в умовах воєнного стану, зокрема зростання ризиків психологічного та фізичного насильства, порушення доступу до допомоги та підтримки, а також необхідність удосконалення нормативно-правових і практичних механізмів реагування. Практичне значення роботи полягає у формуванні комплексного підходу до захисту прав дітей у закладах освіти та розробці ефективних заходів профілактики насильства, що враховують сучасні виклики та кризові ситуації.

Література

1. Міжнародна поліцейська енциклопедія : в 10-ти томах / відп. ред. Ю.І. Римаренко та ін. Київ : Видавничий дім «Ін Юре», 2003. Т. 2. С. 1224.
2. Юридична психологія : словник-довідник / С.О. Гарькавець. Северодонецьк : вид-во СЧУ ім. В. Даля, 2021. 152 с.
3. Учасники проєктів Вікімедіа. Насильство проти дітей – Вікіпедія. Вікіпедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Насильство_проти_дітей (дата звернення: 20.09.2025).
4. Попередження насильства в закладах освіти: методичний посібник для педагогічних працівників. Видання друге, доповнене та оновлене. Київ : Благодійний фонд «Здоров'я жінки і планування сім'ї», 2020. 104 с.
5. Про охорону дитинства : Закон України від 26.04.2001 № 2402-III : станом на 6 лип. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text> (дата звернення: 20.09.2025).
6. Корогод С. В. Проблема насильства щодо дітей у закладах освіти в умовах воєнного стану: аналіз форм і стратегій протидії. *Українська поліцейстика: теорія, законодавство, практика*. 2025. Вип.1. С.116-122. DOI: <https://doi.org/10.32782/2709-9261-2025-1-13-20>
7. Olweus, D. Bullying at School: What We Know and What We Can Do. (1993); Blackwell Publishing, 144 p. DOI: <https://doi.org/10.1002/pits.10114>
8. Бриндіков Ю. Соціально-педагогічна профілактика булінгу в підлітковому середовищі. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2021. Вип. 40 Т. 1. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4863/40-1-35>
9. Кодекс законів про працю України : Кодекс України від 10.12.1971 № 322-VIII : станом на 12 верес. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> (дата звернення: 20.09.2025).
10. Корабльова О.О. Характеристика стану дослідженості мобінгу як соціально-педагогічної проблеми. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: Збірник наукових праць*. Кам'янець-Подільський : ПП Зволейко Д.Г., 2012. Вип. 16. Книга 2. С. 169-177 с.

11. Причини та наслідки вчинення насильства по відношенню до дітей / Кол.авторів : В.П Савенко та ін. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2023. 94 с.

12. Запобігання та протидія проявам насильства: діяльність закладів освіти. Навчально-методичний посібник / Андрєєнкова В.Л., Байдик В.В., Войцях Т.В., Калашник О.А. та ін. К.: ФОП Нічога С.О. 2020. 196 с.

13. Корогод С. В. Причини насильства у закладах освіти: як війна змінює дитячу поведінку. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. Вип. 2. С.832-837. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.02.122>

14. Насильство в школі: аналіз проблеми та допомога, якої потребують діти та вчителі у її розв'язанні/ Дубровська С., Ясеновська М., Алексєєнко М. Київ: ВГО «Жіночий консорціум України», 2009. 34 с.

15. Конституція України : від 28.06.1996 № 254к/96-ВР : станом на 1 січ. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 20.09.2025).

16. Пристемський О.С. Запобігання та протидія булінгу в закладі освіти. *Формування іміджу закладу освіти на основі сучасних комунікаційних технологій* : матеріали всеукраїнського науково педагогічного підвищення кваліфікації з економічних наук, 27 березня – 7 травня 2023 р. – Львів-Торунь : Ліґа-Прес. 2023. С.166-168. URL: <https://dspace.ksaeu.kherson.ua/handle/123456789/8384>

Інформація про автора:

Корогод Світлана Володимирівна,

доктор філософії у галузі права, капітан поліції,
старший викладач кафедри кримінального права та криміналогії
Дніпровського державного університету внутрішніх справ
пр. Науки, 26, м. Дніпро, 49005, Україна